

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

TORTHAÍ FOGHLAMA

Forbraíonn páistí coincheapa, meonta agus scileanna a bhaineann le:

- Gnásanna sóisialta agus feasacht ar dhaoine eile (Teanga ó Bhéal)
- Tuiscint (Teanga ó Bhéal)
- Cur síos, tuar agus machnamh (Teanga ó Bhéal)
- Seicheamhú agus achoimriú (Léitheoireacht)
- Rannpháirtíocht (Scríbhneoireacht)
- Inspreagadh agus rogha (Scríbhneoireacht)

Inia na san ábhar tacaíochta seo tá eiseamláirí de struchtúir Ghaeilge a chabhróidh le foghlaimeoirí óga **cumarsáid éifeachtach agus cumarsáid chruinn** a bhaint amach sa Ghaeilge. Ní mór aird na bhfoghlaimeoirí a dhíriú ar na spriocstruchtúir seo go follasach sna bunranganna Gaeilge. Cabhróidh sé seo le foghlaimeoirí na struchtúir a **thabhairt faoi deara**

agus iad a fhoghlaim go cruinn ó na luathbhlianta ar aghaidh. Moltar aird na bhfoghlaimeoirí óga a dhíriú ar an ngramadach i gcomhthéacs i gcónaí. Tá treoir maidir le cur chuige foirm-dhírthe sna bunranganna ar fáil in ábhar tacaíochta eile an CNCM. Tá deich spriocstruchtúr léirithe san ábhar tacaíochta seo. Tá nóta gramadaí a dhéanann soiléiriú ar an riail ghramadaí don mhúinteoir, maraon le heiseamláirí teanga samplacha de theanga na bhfoghlaimeoirí, ag dul le gach spriocstruchtúr. Is é atá anseo ná eiseamláirí de roinnt de na struchtúir is mó a chothaíonn dúshlán d'fhoghlaimeoirí óga. Beifear ag súil go ndíreofar aird na bhfoghlaimeoirí ar struchtúir eile sna bunranganna chomh maith.

Na Spriocstruchtúir

1. Ainmfhocail Choitianta Fhirinsneacha agus Bhaininsneacha (i) leis an alt agus (ii) leis an aidiacht
2. Céimeanna Comparáide na hAidiachta
3. An Chopail
4. An Aidiacht Shealbhach
5. An Tuiseal Tabharthach
6. Na Forainmneacha Réamhfhoclacha
7. An tAinm Briathartha
8. Na Bunuimhreacha agus na hUimhreacha Pearsanta
9. An Chlaoninsint
10. Samplaí Coitianta den Tuiseal Ginideach

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

1. Ainmfhocail Choitianta Fhirinscneacha agus Bhaininscneacha (i) leis an alt agus (ii) leis an aidiacht

Nótaí don Mhúinteoir

Bíonn deacracht ag foghlaimoírí óga go minic inscne na n-ainmfhocail a thabhairt faoi deara.

(Mura bhfuil an múinteoir cinnte d'inscne an ainmfhocail ba chóir í a dheimhniú leis an bhfoclóir.)

Más firinscneach an t-ainmfhocail: Ní bhíonn séimhiú ar thúschonsan tar éis an ailt: *an bord, an peann, an mála, an bosca*; bíonn **t**-roimh ghuta tar éis an ailt: *an t-úll, an t-arán, an t-amhrán, an t-uisce*; agus ní chuirtear **t**-roimh s tar éis an ailt: *an siopa, an seomra, an solas, an samhradh*.

Más baininscneach an t-ainmfhocail: Bíonn séimhiú ar thúschonsan tar éis an ailt: *an chathaoir, an bhean, an fheadóg, an phictiúrlann*; ní bhíonn **t**-roimh ghuta tar éis an ailt: *an obair, an oíche, an ubh, an ordóg*; agus cuirtear **t** roimh s tar éis an ailt: *an tseacláid, an tsráid, an tsaoire, an tseachtain* (ach ní chuirtear **t** roimh **sc, sf, sm, sp** ná **st**: *an scoil, an smig, an Spáinn, an stoirm*).

Ní shéimhítear an aidiacht i ndiaidh ainmfhocail fhirinscnigh: *Tá buidéal mór ar an mbord; Is uisce salach é; Is siopa deas é.*

Séimhítear an aidiacht i ndiaidh ainmfhocail bhaininscnigh:

an ghruaig: Tá gruaig fhada dhonn orm.

an obair: Tá obair chrua le déanamh agam.

an tseachtain: Bhí seachtain dheas againn sa Spáinn.

Is maith liom an t-amhrán.

D'ól mé an t-uisce.

D'ith mé an t-oráiste.

Ar ith tú an t-úll?

Tá an t-urlár fliuch.

Chonaic mé an t-eitleán.

An t-earrach, an samhradh, an fómhar, an geimhreadh.

Ainmfhocail
Choitianta
Fhirinscneacha
agus
Bhaininscneacha.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

Ainmfhocail Bhaininscneacha

Nótaí don Mhúinteoir

Tá an **f**huinneog oscailte.

Chuaigh mé ansin an **bh**liain seo caite.

Tá an **b**hean sin an-chineálta.

Seinnim an **f**headóg.

Tá an **m**haidin go hálainn.

Tá an **bh**áisteach ag titim go trom.

Is maith liom an **bh**ábóg.

D'ith mé an **t**seacláid.

Bhí mé sa **ph**áirc an
tseachtain seo caite.

Chonaic mé Seán sa **t**sráid.

Ainmfhocail Choitianta Bhaininscneacha leis an aidiacht

Eiseamláirí Teanga

Tá gruaig **dhonn/dhubh** air/uirthi.

Tá srón **mhór dhearg** ar Rudolf.

Tá féasóg **fhada bhán** ar Dhaidí na Nollag.

Tá obair **bhaile** le déanamh againn.

Tá cathaoir **bheag** ansin.

Tá liathróid **mhór/bheag** agam.

Céimeanna
Comparáide na
hAidiachta

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

2. Céimeanna Comparáide na hAidiachta

Nótaí don Mhúinteoir

Athraíonn an aidiacht de ghnáth de réir chéimeanna comparáide na haidiachta, m.sh. *trom*—níos *troime*—*is troime*; *ard*—níos *airde*—*is airde*; *óg*—níos *óige*—*is óige*; agus tá roinnt mhaith aidiachtaí neamhrialta ann, m.sh. *mór*—níos *mó*—*is mó*; *beag*—níos *lú*—*is lú*; *maith*—níos *fearr*—*is fearr*; *olc*—níos *measa*—*is measa*. Ní mór don mhúinteoir cabhrú le foghlaimoirí óga na céimeanna comparáide a thabhairt faoi deara agus a fhoghlaim.

Eiseamláirí Teanga

Tá bosca Sheáin níos mó / níos lú ná bosca Shíle.

Tá an peann luaidhe níos giorra / níos faide ná an sop.

Cé acu is troime / is éadroime?

Bhí an aimsir níos measa / níos fearr inné.

Is mise an duine is óige / is sine sa chlann.

Is mise an duine is fearr ag peil sa rang.

Tá Peadar níos airde / níos ísle ná mé.

D'éirigh mé níos moiche / níos déanaí maidin inniu.

Tá an leabhar níos fearr ná an scannán.

Ceapaim go bhfuil an pictiúr seo níos deise.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

3. An Chopail

Nótaí don Mhúinteoir

Cothaíonn úsáid na copaile dúshlán d'fhoghlaimeoirí óga toisc go bhfuil struchtúr na copaile sa Ghaeilge éagsúil leis an mBéarla.

Úsáidtear **An/Nach** i bhfoirm cheisteach na copaile san aimsir láithreach agus san aimsir fháistineach, agus freagraítear í le **Is/Ní**, m.sh.

An leatsa é? Is/Ní liomsa é.

Nach múinteoir í?

Is/Ní múinteoir í.

Úsáidtear **Ar/Nár** i bhfoirm cheisteach na copaile san aimsir chaite agus san aimsir fháistineach, agus freagraítear é le **Ba/Níor**, m.sh.

Ar mhaith leat uisce? Ba/Níor mhaith liom.

Nár mhaith leat dul amach sa chlós? Ba/Níor mhaith liom.

Eiseamláirí Teanga

Is mise Seán.

An leatsa é? Is/Ní liomsa é.

Is le Seán é.

Ní le Síle é.

An maith leat an t-amhrán? Is/Ní maith liom é.

Ar mhaith leat milseán? Ba/Níor mhaith liom.

Is breá/fuath liom cáis.

An ceoltóir é? Is/Ní ceoltóir é.

Is fear ard é.

Is bean dheas í.

Is cailín cliste í.

Is peileadóir iontach é.

An cluiche maith é? Is/Ní cluiche maith é.

An as Corcaigh tú?

Is as Contae Chiarraí mé.

Is amhrán iontach é.

Is mise an duine is sine / is óige sa chlann.

Is í Bean Uí Dhúghaill mo mhúinteoir.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

4. An Aidiacht Shealbhach

Nótaí don Mhúinteoir

Cuireann an aidiacht shealbhach seilbh in iúl. Bíonn séimhiú ar thúschonsan an ainmfhocail i ndiaidh **mo**, **do** agus **a** (firinscneach), m.sh. **mo bhróg**, **do chóta**, **a gheansaí**.

Ní bhíonn séimhiú ar thúschonsan an ainmfhocail i ndiaidh **a** (baininscneach), m.sh. **a geansaí**.

Déantar urú ar thúschonsan i ndiaidh **ár**, **bhur** agus **a** (iolra), m.sh. **ár mbróga**, **bhur gcótaí**, **a ngeansaithe**.

Má thosaíonn an t-ainmfhocal ar ghuta úsáidtear **m'** (in ionad **mo**), **d'** (in ionad **do**), **a** (firinscneach) gan **h**, **a** (baininscneach) + **h**, **ár** + **n -**, **bhur a** + **n -**, nó **a** + **n -**, m.sh. **m'aintín**, **d'aintín**, **a aintín**, **a haintín**, **ár n-aintín**, **bhur n-aintín**, **a n-aintín**.

Eiseamláirí Teanga

Táim i **mo chónaí** i mBaile Átha Cliath.

Cá bhfuil tú i **do chónaí**?

Tá sé **ina chónaí** i Luimneach.

Tá sí **ina** cónaí i gContae na Gaillimhe.

Táim i **mo shuí** / tá tú i **do shuí** / tá sé **ina shuí** / tá sí **ina** suí ag an mbord.

Táim i **mo sheasamh** / tá tú i **do sheasamh** / tá sé **ina sheasamh** / tá sí **ina** seasamh ag an doras.

Sin é **mo gheansaí**.

Tabhair dom **mo pheann**.

Cá bhfuil **mo bhosca lóin**?

An bhfaca tú **mo mhála**?

Cá bhfuil **mo phictiúr**?

Sin é **a gheansaí** / **a geansaí**.

Sin é **a mhála** / **a mála**.

Seo iad **ár gcótaí**.

Seo iad **ár mbróga**.

Tá **ár mboscaí lóin** ar an mbord.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

5. An Tuiseal Tabharthach

Nótaí don Mhúinteoir

Tá an t-ainmfhocal sa tuiseal tabharthach nuair atá réamhfhocal simplí roimhe mar aon leis an alt, m.sh. **ar an, ag an, leis an, chuig an, thar an, roimh an, faoin, ón.**

Déantar séimhiú de ghnáth i ndiaidh **den, don, sa,** agus **san,** m.sh. den **bhord,** don **bhuachaill,** sa **pháirc.** Bíonn urú ar thúschonsan an ainmfhocail sa tuiseal tabharthach sna cásanna eile, m.sh. **ar an mbord, ag an ngeata, leis an bpeann.** (I gcanúint Uladh bíonn séimhiú ar thúschonsan an ainmfhocail sna cásanna sin, m.sh. **ar an bhord, ag an gheata, leis an pheann.**)

Ní bhíonn urú ar thúschonsan an ainmfhocail nuair a thagann d, n, t, l nó s i ndiaidh a chéile, m.sh. ar an doras, leis an dochtúir, thar an droichead. (I gcanúint na Mumhan bíonn urú ar na focail sin de ghnáth, m.sh. **ag an ndoras, ar an dtraein.**)

Eiseamláirí Teanga

Tá an cóipleabhar ar an **mbord.**

Tá mo mháthair ag an **ngeata.**

Bhuail mé leis an **mbuachaill** inné.

Thit an peann faoin **gcófra / faoin gcathaoir.**

Chuaigh mé chuig an **gcluiche.**

Rith Cinnín Óir tríd an **gcoill.**

Léim sé thar an **mballa.**

Chuaigh na trí ghabhar thar an droichead.

Rith na trí mhuc bheaga as an teach.

Bhí siad sa **chistin** ag ithe a mbricfeasta.

Thug mé nóta don **mhúinteoir.**

Thit an t-úll den **chrann.**

Rinne mé m'obair bhaile roimh an **gcluiche.**

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

6. Na Forainmneacha Réamhfhoclacha

Nótaí don Mhúinteoir

Is cumasc é an forainm réamhfhoclach de réamhfhocal agus forainm; mar shampla:

ar + *mé* = *orm*

chuig + *sé* = *chuige*

do + *tú* = *duit*

Seo a leanas na forainmneacha

réamhfhoclacha is coitianta:

ar: **orm, ort, air, uirthi, orainn, oraibh, orthu**

ag: **agam, agat, aige, aici, againn, agaibh, acu**

faoi: **fúm, fút, faoi, fúithi, fúinn, fúibh, fúthu**

i: **ionam, ionat, ann, inti, ionainn, ionaibh, iontu**

le: **liom, leat, leis, léi, linn, libh, leo**

do: **dom, duit, dó, di, dúinn, daoibh, dóibh**

de: **díom, díot, de, di, dínn, díbh, díobh**

as: **asam, asat, as, aisti, asainn, asaibh, astu**

chuig: **chugam, chugat, chuige, chuici, chugainn, chugaibh, chucu**

roimh: **romham, romhat, roimhe, roimpi, romhainn, romhaibh, rompu**

as: **asam, asat, as, aisti, asainn, asaibh, astu**

chuig: **chugam, chugat, chuige, chuici, chugainn, chugaibh, chucu**

roimh: **romham, romhat, roimhe, roimpi, romhainn, romhaibh, rompu**

thar: **tharam, tharat, thairis, thairisti, tharainn, tharaibh, tharstu**

trí: **tríom, tríot, tríd, tríthi, trínn, tríbh, tríothu**

idir: — **eadrainn, eadraibh, eatarthu**

ó: **uaim, uait, uaidh, uaithi, uainn, uaibh, uathu**

um: **umam, umat, uime, uimpi, umainn, umaibh, umpu**

Eiseamláirí Teanga

Níl aon pheann **agam**.

Tá tinneas cinn **orm**.

Tá tart **uirthi**.

Tá gruaig fhionn **air**.

Bhí fuadar **fúthu**.

Bhuail mé **leis** inné.

Rinne sí gar **dom**.

Bhíomar ag caint **eadrainn**.

Táim buíoch **díot**.

Bhí ceist aige **orm**.

Tá suim agam **iontu**.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

7. An tAinm Briathartha

Nótaí don Mhúinteoir

Cumtar an t-ainm briathartha ó fhréamh an bhriathair, m.sh. glan-ag glanadh.

Leanann an tuiseal ginideach an t-ainm briathartha de ghnáth, m.sh. *teach-ag ceannach an tí*. Nuair nach dtagann an t-alt roimh an ainmfhocal agus nuair a leanann aidiacht é, ní úsáidtear an tuiseal ginideach, m.sh. *ag ceannach teach mór*.

Is iad seo a leanas na críocha is minice a chuirtear leis na briathra:

–**adh**: m.sh. *glan—glanadh*

–**eadh**: m.sh. *bris—briseadh*

–**(e)áil**: m.sh. *clois—cloisteáil*

–**t**: m.sh. *bagair—bagairt*

–**(a)int**: m.sh. *féach—féachaint*

–**(e)amh**: m.sh. *caith—caitheamh*

–**(e)an**: m.sh. *leag—leagan*

–**(i)úint**: m.sh. *oil—oilúint*

Tá foirmeacha neamhrialta ann freisin, m.sh. *abair—rá; tar—teacht; téigh—dul*.

Eiseamláirí Teanga

An féidir libh é sin a **chóipeáil**?

An féidir leat mo bhosca lóin a **oscailt**?

Ba mhaith liom an fhuinneog a **dhúnadh**.

Ní féidir liom tú a **chloisteáil**.

An féidir linn é sin a **dhéanamh** tar éis an lóin?

Ar mhaith leat **dul** amach?

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

8. Na Bunuimhreacha agus na hUimhreacha Pearsanta

Nótaí don Mhúinteoir

Na Bunuimhreacha

Bunuimhir a ghlaitear ar an uimhir a chuirtear go díreach roimh ainmfhocal chun líon rudaí a léiriú, m.sh. *aon bhord amháin*. Úsáidtear uimhir uatha an ainmfhocail de ghnáth, m.sh. *dhá chathaoir, trí chupán*.

Séimhítear na consain *b, c, f, g, m* agus *p* tar éis **aon**. Séimhítear na consain i ndiaidh na n-uimhreacha **2 go dtí 6**, agus uraítear consain agus gutaí i ndiaidh na n-uimhreacha **7 go dtí 10**, m.sh. *cúig charr, seacht gcarr*.

Dhá agus **ceithre** a úsáidtear (in ionad *dó* agus *ceathair*) agus rudaí á gcomhaireamh, m.sh. *dhá pheann, ceithre pheann*. Ní athraítear an t-ainmfhocal i ndiaidh uimhir is féidir a roinnt ar a deich, m.sh. *fiche bosca, céad teach*.

Na hUimhreacha Pearsanta

Úsáidtear na foirmeacha seo a leanas chun daoine a chomhaireamh: *duine (amháin), beirt, triúr, ceathrar, cúigear, seisear, seachtar, ochtar, naonúr, deichniúr*.

Is í foirm an ghinidigh iolra den ainmfhocal a úsáidtear i ndiaidh na n-uimhreacha pearsanta **beirt** go dtí **deichniúr**, m.sh. *cúigear ban, ceathrar múinteoirí*. Séimhítear consain a leanann **beirt**, m.sh. *beirt ghardaí*, ach amháin nach séimhítear *d, s* nó *t*, m.sh. *beirt deirfiúracha*.

Eiseamláirí Teanga

Na Bunuimhreacha

Aon *chóta amháin*, *dhá chóta*, *trí chóta*, *ceithre chóta*, *cúig chóta*, *sé chóta*, *seacht gcóta*, *ocht gcóta*, *naoi gcóta*, *deich gcóta*.

Na hUimhreacha Pearsanta

Páiste amháin, beirt pháistí, triúr páistí, ceathrar páistí, cúigear páistí, seisear páistí, seachtar páistí, ochtar páistí, naonúr páistí, deichniúr páistí.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

9. An Chlaoninsint

Nótaí don Mhúinteoir

Nuair is mian le duine athinsint a dhéanamh ar chaint, is féidir tosú le ceann de na briathra réamhrá, m.sh. *abair, fiafraigh, iarr, ordaigh*. Ní mór athruithe a dhéanamh ar na focail atá le hathinsint chomh maith.

Braitheann an briathar réamhrá atá le húsáid ar an sórt cainte atá le hathinsint, m.sh.

Ráiteas: *Dúirt Seán nach raibh aon obair bhaile le déanamh aige aréir.*

Ceist: *D'fhiafraigh sé díom cá raibh mo mhála scoile.*

Iarratas: *D'iarr Síle orm cabhrú léi.*

Guí: *Chuir sí slán leis.*

Eiseamláirí Teanga

Dúirt sé le Seán an solas a lasadh.

Dúirt mo mháthair gan iad a bhriseadh ar scoil.

Mhínigh Síle nach raibh sí ar fónamh.

Chuir sí slán leis.

Deir Seán go bhfuil sé tinn.

Fiafraigh sé de an bhfuil Tomás tinn.

Dúirt sé nach ndearna sé é.

D'iarr an múinteoir orm an leabhar a oscailt.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

10. Samplaí Coitianta den Tuiséal Ginideach

Nótaí don Mhúinteoir

Bíonn ainmfhocal sa tuiséal ginideach nuair a thagann focail ar leith díreach roimhe, nó roimh an alt a bhíonn in éineacht leis. I measc na bhfocal seo tá:

- Ainmfhocal eile, m.sh. *leabhar Sheáin*
- Réamhfhocal comhshuite, m.sh. *i rith na seachtaine*
- Réamhfhocail ar leith, m.sh. *timpeall an tseomra, trasna na páirce, dála an scéil, ar feadh míosa, go ceann coicíse*
- Ainm briathartha, m.sh. *ag glanadh an tí*
- Focal a chuireann cainníocht in iúl, m.sh. *níos mó eolais, a lán airgid.*

Eiseamláirí Teanga

Beidh saoire againn *i gceann míosa.*

Fágadh *mála Shile* ar an mbus.

Tá *a lán airgid* againn anois.

Tá an liathróid *i lár an bhóthair.*

Tá *am lóin* tagtha.

Tá Nóra *ag canadh an amhráin* sin arís.

Bhí mo mháthair *ag moladh mhúinteoirí* na scoile.

Bhí *tinneas fiacaile Sheáin* go dona aréir.

Gluais na Gramadaí: Eiseamláirí de Struchtúir Ghaeilge do na Bunranganna

Tagairtí

Acmhainní ar líne

An Caighdeán Oifigiúil. Ar fáil ar líne ag: <http://www.oireachtas.ie/parliament/media/Final-Version.pdf>

Foclóir Gaeilge–Béarla. Ar fáil ar líne ag: <http://www.focloir.ie/ga/>

Leabharlann Teanga agus Foclóireachta. Ar fáil ar líne ag: <http://www.teanglann.ie/ga/>

Tearma.ie, bunachar náisiúnta téarmaíochta don Ghaeilge. Ar fáil ar líne ag: <http://www.tearma.ie/Home.aspx>